

واکاوی مولفه های حوزه علمیه انقلابی از منظر مقام معظم رهبری و تأثیر آن بر تحقق تمدن نوین اسلامی

مینودخت کریمی^۱

چکیده

حوزه های علمیه به عنوان نهادهای ریشه دار و اثرگذار در تاریخ اسلام، نقش مهمی در تبیین معارف دینی، تربیت عالمان متعهد، هدایت فکری جامعه و دفاع از ارزش های اسلامی ایفا کرده اند. با پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار نظام مبتنی بر ولایت فقیه، جایگاه حوزه و مسئولیت آن بیش از پیش اهمیت یافت. پژوهش حاضر با هدف بررسی و تحلیل شاخصه های حوزه علمیه انقلابی از منظر مقام معظم رهبری (مدظله العالی) و نقش آن در تحقق تمدن نوین اسلامی انجام شده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری داده ها به صورت کتابخانه ای و اسنادی مبتنی بر مطالعه بیانات مقام معظم رهبری از سال های اخیر و منابع مرتبط می باشد. یافته ها نشان می دهد که حوزه انقلابی، با تربیت طلاب بصیر، زمان شناس و متعهد، تولید علم دینی، مقابله با جریان های انحرافی و حضور فعال در مسائل اجتماعی و فرهنگی، نقش راهبردی در هدایت جامعه و تحقق اهداف انقلاب اسلامی دارد. همچنین، شاخصه های حوزه انقلابی می تواند به عنوان نقشه راه تحول نظام آموزشی و مدیریتی حوزه و بستر ساز تحقق تمدن نوین اسلامی عمل کند. پژوهش حاضر با شناسایی این شاخصه ها، می تواند در تقویت کارآمدی حوزه های علمیه، ارتقای جایگاه علمی و فرهنگی آنها و تربیت نیروهای متعهد برای جامعه اسلامی مؤثر باشد.

واژگان کلیدی: حوزه علمیه انقلابی، مقام معظم رهبری، تمدن نوین اسلامی، تربیت طلاب، راهبردهای انقلاب.

۱ طلبه، سطح دو، حوزه علمیه فاطمیه

حوزه‌های علمیه به‌عنوان خاستگاه اصلی تولید اندیشه دینی و تربیت عالمان متعهد، همواره در طول تاریخ اسلام نقشی بنیادین در هدایت فکری، تبیین معارف و دفاع از دین داشته‌اند.^۱ با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی بر اساس اندیشه ولایت فقیه، مسئولیت و جایگاه حوزه‌ها بسیار حساس‌تر و پیچیده‌تر شده است.^۲ چراکه حوزه امروز علاوه بر آموزش علوم دینی، در هدایت فکری جامعه، صیانت از آرمان‌های انقلاب و تربیت نیروهای انقلابی وظایف خطیری بر دوش دارد.^۳ حوزویان همچنان که در شکل‌گیری انقلاب حضور برجسته داشته‌اند، در بقای آن و حفظ و حمایت از نظام اسلامی نیز نقش آفرین‌اند. بنابراین، حوزه همچنان باید انقلابی بماند و اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی را به‌طور کامل تحقق بخشد و این در صورتی است که همچنان از شاخص‌های انقلابی بودن برخوردار و پیوسته آن را تقویت کند.^۴

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بارها بر ضرورت انقلابی بودن و انقلابی ماندن حوزه تأکید کرده‌اند و آن را شرط بقا و پیشرفت انقلاب اسلامی دانسته‌اند. ایشان در دیدار با اعضای شورای عالی حوزه‌های علمیه در سال ۱۳۹۵ تصریح کردند: «اگر حوزه علمیه انقلابی نباشد و انقلابی نماند، نظام اسلامی دچار مشکل خواهد شد و کشور ضربه خواهد دید.»^۵ ایشان در دیدار با طلاب و فضلاء حوزه علمیه قم در سال ۱۳۹۴ نیز فرمودند: «حوزه باید زمان‌شناس، دشمن‌شناس و نیازشناس باشد و بتواند در برابر جریان‌های تحریف‌کننده دین و سکولاریسم بایستد.»^۶ از سوی دیگر، تحقق تمدن نوین اسلامی که از اهداف اصلی انقلاب اسلامی است، بدون حضور یک حوزه پویا، انقلابی و تحول‌گرا امکان‌پذیر نخواهد بود. بنابراین، شناخت دقیق شاخصه‌های حوزه علمیه انقلابی

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار طلاب و فضلاء حوزه علمیه قم درباره ضرورت انقلابی ماندن حوزه‌ها، ۱۹ دی ۱۳۹۴. پایگاه

اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

۲. ناظمی، م. (۱۳۹۷). حوزه و انقلاب اسلامی: نقش و رسالت حوزه‌های علمیه پس از انقلاب. تهران: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۳. شجاعی، ح. (۱۳۹۸). تربیت نیروهای انقلابی در حوزه‌های علمیه. قم: انتشارات حوزوی.

۴. ناظمی، م. (۱۳۹۹). شاخص‌های انقلابی بودن حوزه‌های علمیه. قم: انتشارات حوزوی.

۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای شورای عالی حوزه‌های علمیه، ۲۰ اسفند ۱۳۹۵، قم.

۶. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار طلاب و فضلاء حوزه علمیه قم، ۱۹ دی ۱۳۹۴، قم.

و بررسی دیدگاه‌های مقام معظم رهبری در این باره، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای سیاست‌گذاری، اصلاح ساختار آموزشی و مدیریتی حوزه و تربیت طلاب اثرگذار در جامعه محسوب می‌شود.^۱

اهمیت این تحقیق را می‌توان در سه بعد بیان کرد:

الف) بعد دینی و فرهنگی

حوزه‌های علمیه، خاستگاه اصلی علوم اسلامی و تربیت عالمان دین‌شناس هستند و هرگونه ضعف در ایفای این نقش، می‌تواند به تحریف مبانی دینی و کاهش سرمایه‌های فکری جامعه اسلامی منجر شود.^۲

ب) بعد اجتماعی و سیاسی

با توجه به اینکه انقلاب اسلامی ایران بر پایه آموزه‌های دینی و رهبری فقها شکل گرفته است، پویایی و انقلابی بودن حوزه، ضامن استمرار نظام اسلامی است. مقام معظم رهبری در دیدار طلاب و فضایی حوزه علمیه قم (۱۳۹۴) فرمودند: «حوزه اگر انقلابی نماند، نمی‌تواند پاسدار اسلام و انقلاب باشد و از آرمان‌های نظام صیانت کند.»^۳

ج) بعد تمدنی

یکی از اهداف اصلی انقلاب اسلامی، حرکت به سمت تمدن نوین اسلامی است و این امر جز با حوزه‌ای پویا، زمان‌شناس، دشمن‌شناس و پاسخگو به نیازهای روز محقق نمی‌شود.^۴

^۱ شجاعی، ح. (۱۳۹۸). تربیت نیروهای انقلابی در حوزه‌های علمیه، قم: انتشارات حوزوی.

^۲ ناظمی، م. (۱۳۹۷). حوزه و انقلاب اسلامی: نقش و رسالت حوزه‌های علمیه پس از انقلاب. تهران: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

^۳ مقام معظم رهبری. (۱۳۹۴). بیانات در دیدار طلاب و فضایی حوزه علمیه قم درباره ضرورت انقلابی ماندن حوزه‌ها، ۱۹ دی ۱۳۹۴. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

^۴ موسوی، م. ر. (۱۳۹۸). نقش حوزه علمیه انقلابی در تحقق تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری. فصلنامه اندیشه اسلامی و انقلاب، ۱۲ (۳)، ۸۱-۱۰۲.

بر این اساس، شناخت دقیق شاخصه‌های حوزه علمیه انقلابی از منظر رهبری، نه تنها برای بازسازی نظام آموزشی، پژوهشی و مدیریتی حوزه ضروری است، بلکه می‌تواند به عنوان نقشه راهی برای تربیت طلاب بصیر و زمان‌شناس عمل کند.^۱

این پژوهش به تبیین نقش حوزه انقلابی در تحقق «تمدن نوین اسلامی» می‌پردازد و نشان می‌دهد که حوزه انقلابی مسئولیت پرورش نیروهای انقلابی، تبیین چارچوب‌های نظری تمدن اسلامی و زمینه‌سازی برای ظهور را بر عهده دارد. در این زمینه مطالعاتی صورت گرفته است که در جدیدترین آن‌ها در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی شاخص‌های حوزه علمیه انقلابی در اندیشه مقام معظم رهبری»، نویسندگان به بررسی جامعه‌شناختی شاخص‌های حوزه علمیه انقلابی از دیدگاه مقام معظم رهبری می‌پردازند. نتایج نشان می‌دهد که رهبر معظم انقلاب بر ضرورت بصیرت طلاب، استقلال حوزه، مردمی بودن، توجه به مسائل روز و مقابله با جریان‌های سکولار تأکید دارند. این پژوهش، ابعاد ساختاری و کارکردی حوزه انقلابی را تحلیل کرده و اهمیت حضور فعال حوزه در هدایت فکری جامعه را برجسته ساخته است.^۲

همچنین در مقاله‌ای با عنوان «واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری» به تحلیل ابعاد مختلف تمدن نوین اسلامی در اندیشه رهبر معظم انقلاب می‌پردازد و نشان می‌دهد که حوزه علمیه انقلابی یکی از ارکان اصلی تحقق این تمدن است. نویسندگان تأکید می‌کنند که تحقق تمدن نوین اسلامی نیازمند تحول در نظام آموزشی حوزه، پرورش طلاب زمان‌شناس، و حضور فعال در عرصه‌های اجتماعی و فرهنگی است.^۳

ناظمی اشنی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی شاخص‌های حوزه علمیه انقلابی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و تطبیق آن با قرآن کریم» به بررسی شاخص‌های حوزه علمیه انقلابی پرداخته است.

^۱ توکلی محمدی، م. (۱۳۹۶). گفتمان انقلاب اسلامی و حوزه‌ی علمیه‌ی انقلابی از دیدگاه مقام معظم رهبری. پژوهشنامه علوم دینی و اجتماعی.

^۲ اکبری، محمدحسین، و همکاران. (۱۴۰۱). تحلیل جامعه‌شناختی شاخص‌های حوزه علمیه انقلابی در اندیشه مقام معظم رهبری. فصلنامه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل اسلامی، ۱۰(۲)، ۵۵-۸۲.

^۳ محمدی، زهرا، و همکاران. (۱۴۰۰) واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری. فصلنامه اندیشه‌های نوین اسلامی، ۸(۳)، ۱۱۲-۱۴۰.

این پژوهش با رویکرد جامعه‌شناختی، تلاش کرده است تا مفاهیم و معیارهای حوزه انقلابی را در چارچوب اندیشه مقام معظم رهبری تبیین کند و آن‌ها را با آموزه‌های قرآن کریم تطبیق دهد. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که شاخص‌هایی چون بصیرت دینی، انقلابی‌گری، روحیه جهادی و پایبندی به آموزه‌های قرآنی، از مؤلفه‌های اصلی حوزه علمیه انقلابی محسوب می‌شوند.^۱

توکلی محمدی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «گفتمان انقلاب اسلامی و حوزه‌ی علمیه‌ی انقلابی از دیدگاه مقام معظم رهبری» به تحلیل نقش و جایگاه حوزه علمیه انقلابی در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی پرداخته است. این پژوهش نشان می‌دهد که حوزه‌های علمیه انقلابی، با پیوند میان آموزه‌های دینی و اهداف انقلاب اسلامی، نقشی مؤثر در تبیین ارزش‌های انقلابی، تربیت نیروهای انقلابی و هدایت اجتماعی ایفا می‌کنند. نتایج مطالعه بر اهمیت حفظ روحیه انقلابی، بصیرت دینی و پایبندی به رهنمودهای مقام معظم رهبری در جهت تحقق اهداف انقلاب اسلامی تأکید دارد.^۲

همچنین میرچراغ خانی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «مؤلفه‌های حوزه‌ی علمیه‌ی انقلابی از دیدگاه امام خمینی رحمه‌الله و مقام معظم رهبری دام‌ظله» به شناسایی و تحلیل ویژگی‌های اصلی حوزه علمیه انقلابی پرداخته است. این پژوهش با رویکرد تطبیقی، دیدگاه‌های امام خمینی و مقام معظم رهبری را مورد بررسی قرار داده و مؤلفه‌هایی مانند پایبندی به اصول دینی، روحیه انقلابی، بصیرت سیاسی و نقش اجتماعی حوزه را برجسته کرده است. نتایج مطالعه اهمیت تقویت این مؤلفه‌ها را در جهت حفظ هویت انقلابی حوزه‌های علمیه و تربیت نیروهای متعهد و آگاه نشان می‌دهد.^۳

۱. ناظمی اشنی، م.ح. (۱۳۹۸). تحلیل جامعه‌شناختی شاخص‌های حوزه علمیه انقلابی در اندیشه مقام معظم رهبری و تطبیق آن با قرآن کریم.

فصلنامه علوم اجتماعی و دینی.

۲. توکلی محمدی، م. (۱۳۹۶). گفتمان انقلاب اسلامی و حوزه‌ی علمیه‌ی انقلابی از دیدگاه مقام معظم رهبری. پژوهشنامه علوم دینی و اجتماعی.

۳. میرچراغ خانی، ح. (۱۳۹۷). مؤلفه‌های حوزه‌ی علمیه‌ی انقلابی از دیدگاه امام خمینی رحمه‌الله و مقام معظم رهبری دام‌ظله. مجله علمی حوزه و انقلاب.

در پیامی به همایش بین‌المللی یکصدمین سالگشت بازتأسیس حوزه علمیه قم، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) ضمن تأکید بر اهمیت نقش حوزه‌های علمیه در تحقق تمدن نوین اسلامی، به تبیین الزامات تحقق یک «حوزه پیشرو و سرآمد» پرداختند. ایشان مهم‌ترین وظیفه حوزه را «بلاغ مبین» دانستند که از برترین مصادیق آن ترسیم خطوط اصلی و فرعی تمدن نوین اسلامی و تبیین و ترویج و فرهنگ‌سازی آن در جامعه است. در این پیام که ۱۷ اردیبهشت ۱۴۰۴ منتشر شد، مقام معظم رهبری به پنج کارکرد اصلی حوزه اشاره کردند:

۱. مرکز علمی با تخصص‌های معین
۲. مرکز تربیت نیروی مهذب و کارآمد برای هدایت دینی و اخلاقی جامعه
۳. خط مقدم جبهه‌ی تقابل با تهدیدهای دشمنان در عرصه‌های گوناگون
۴. مرکز تولید و تبیین اندیشه‌ی اسلام در باب نظامات اجتماعی
۵. مرکز و شاید قلّه‌ی نوآوری‌های تمدنی و آینده‌نگری‌های لازم در چارچوب پیام جهانی اسلام

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تحلیل بیانات مقام معظم رهبری و پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که حوزه علمیه انقلابی نقشی محوری در تحقق اهداف انقلاب اسلامی و تمدن نوین اسلامی دارد. حوزه انقلابی یکی از دغدغه‌های مهم مقام معظم رهبری (حفظه الله تعالی) است و در یکی از بیانات خود اشاره کردند که حوزه علمیه باید "انقلابی" بماند؛ زیرا اگر حوزه علمیه انقلابی نماند، نظام در خطر "انحراف از انقلاب" قرار خواهد گرفت. مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش عبارت‌اند از:

۱. پایبندی به اسلام ناب و خط امام خمینی (ره): حوزه انقلابی باید همواره نگهبان میراث فکری و فرهنگی اسلام و حافظ آرمان‌های انقلاب باشد. غفلت از این نقش، می‌تواند جایگاه حوزه و کارآمدی آن در هدایت جامعه را کاهش دهد.
۲. تربیت طلاب بصیر، زمان‌شناس و متعهد: این افراد می‌توانند نقش راهبردی در هدایت جامعه، مقابله با جریان‌های انحرافی و مقابله با نفوذ فرهنگی دشمن ایفا کنند.

۳. نقش راهبردی در تحقق تمدن نوین اسلامی: تمدن نوین اسلامی، به معنای ساختن جامعه‌ای عدالت‌محور، علمی، اخلاقی، معنوی و پیشرو در عرصه‌های علمی و فرهنگی است [۳۸]. حوزه انقلابی با تربیت نیروهای متخصص و تولید علم دینی می‌تواند موتور محرکه تحقق تمدن نوین اسلامی باشد و زمینه شکل‌گیری الگوی اسلامی پیشرفته برای جهان را فراهم کند.
۴. دفاع از ارزش‌های دینی و مقابله با سکولاریسم: حوزه انقلابی موظف است از ارزش‌های اسلامی و انقلابی در برابر نفوذ جریان‌های سکولار و افکار غیر اسلامی حفاظت کند. این اقدام، ضمن حفظ هویت حوزه، نقش آن را در توسعه تمدن اسلامی تقویت می‌کند.
۵. تولید علم و نظریه‌پردازی: حوزه‌های انقلابی موظف‌اند در عرصه‌های علمی نوین مانند فقه حکومتی، علوم انسانی اسلامی، اقتصاد و سیاست اسلامی فعالیت کنند تا الگوهای تمدنی نوین اسلامی طراحی شود و جامعه اسلامی در مسیر پیشرفت پایدار قرار گیرد.

دیگر شاخصه‌های انقلابی بر طبق بیانات مقام رهبری عبارتند از: بصیرت، تقوا، شجاعت، صراحت. از آنجا که تدبیر دشمن بر خدشه وارد کردن در اعتقادات جامعه است، باید تلاش کرد که طلاب علوم دینی را در پایبندی به اصول انقلاب اسلامی و رعایت شاخصه‌های رسیدن به حوزه انقلابی ترغیب نمود. برای افزایش بصیرت باید دشمن‌شناسی طلبه قوی باشد و برای شجاعت نیز باید صراحت و جرأت بیان و اجرای مسائل دینی در او تقویت شود. تقوا نیز به عنوان یکی از شاخصه‌های مهم انقلابی بودن و انقلابی ماندن مطرح است که می‌توان با تمرین این مورد را نیز ارتقا داد.

در مجموع، حوزه علمیه انقلابی نه تنها مرکز تربیت علمای دین‌شناس است، بلکه به‌عنوان موتور اصلی تحقق اهداف تمدن نوین اسلامی و پایدارسازی آرمان‌های انقلاب اسلامی عمل می‌کند.

با توجه به یافته‌ها، پیشنهادات زیر برای تقویت حوزه‌های علمیه و تحقق تمدن نوین اسلامی ارائه می‌شود:

۱. تقویت روحیه انقلابی طلاب و اساتید برای تربیت نسلی آگاه و متعهد به ارزش‌های اسلامی و تمدن نوین اسلامی.
۲. اصلاح نظام آموزشی و پژوهشی حوزه به گونه‌ای که پاسخگوی نیازهای جامعه اسلامی و اهداف تمدنی انقلاب باشد، و سرفصل‌ها شامل علوم انسانی اسلامی و فقه حکومتی شود.
۳. ترویج فرهنگ تولید علم و نظریه‌پردازی: ایجاد مراکز علمی پژوهشی در حوزه برای تولید الگوهای تمدنی بومی و اسلامی.
۴. ارتقاء نقش حوزه در مسائل اجتماعی و فرهنگی به‌ویژه در هدایت جامعه به سمت عدالت، معنویت و پیشرفت علمی.

در پایان باید گفت با توجه به اینکه بیانات مقام معظم رهبری در تمامی سخنرانی‌های ایشان به روز می باشد، پیشنهاد می شود محققین بعدی طبق منویات جدید ایشان در همین زمینه مقالات کامل تری به رشته تحریر در آورند.

منابع

۱. قرآن مجید
۲. اکبری، م. ح. و همکاران. (۱۴۰۱). تحلیل جامعه‌شناختی شاخص‌های حوزه علمیه انقلابی در اندیشه مقام معظم رهبری. فصلنامه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل اسلامی، ۱۰ (۲)، ۵۵-۸۲.
۳. اداره ارتباطات دبیرخانه شورای عالی حوزه‌های علمیه. (بی‌تا). حوزه و روحانیت در نگاه رهبری (ص. ۲۵۶).
۴. توکلی محمدی، م. (۱۳۹۶). گفتمان انقلاب اسلامی و حوزه‌ی علمیه‌ی انقلابی از دیدگاه مقام معظم رهبری. پژوهشنامه علوم دینی و اجتماعی.
۵. دیلمی، ح. ا. ا. (۱۴۱۲ق). ارشاد القلوب الی الصواب. قم: انتشارات شریف رضی.
۶. رفیعی، م. (۱۳۹۸). جنگ نرم و نقش حوزه‌های علمیه. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۷. سبحانی، ج. (۱۳۹۵). تاریخچه حوزه‌های علمیه شیعه. قم: مؤسسه امام صادق(ع).
۸. فیض کاشانی. (۱۳۷۸). ترجمه الحقایق (م. کاشانی، مترجم؛ ع. غفرانی، مصحح). تهران: مدرسه عالی شهید مطهری.
۹. شجاعی، ح. (۱۳۹۸). تربیت نیروهای انقلابی در حوزه‌های علمیه. قم: انتشارات حوزوی.
۱۰. شریفی، ا. (۱۳۹۷). منشور انقلابی‌گری در نگاه رهبری. قم: دفتر نشر معارف.
۱۱. جوادی آملی، ا. (۱۳۹۶). ولایت فقیه و نقش حوزه‌های علمیه در حکومت اسلامی. قم: نشر اسراء.
۱۲. حسین، ع. ا. (۱۴۰۰). تحلیل راهبردهای رهبری برای تحول حوزه‌های علمیه و تحقق تمدن نوین اسلامی. پژوهشنامه علوم اسلامی و انسانی، ۹ (۲)، ۴۵-۷۰.
۱۳. محمدعالم‌زاده نوری. (۱۳۹۲). سیمای آرمانی طلبه در نگاه رهبری. قم: انتشارات بوستان کتاب. ۸۱-۸۹.
۱۴. مصباح یزدی، م. ت. (۱۳۹۷). مبانی نظری تمدن اسلامی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).
۱۵. مقام معظم رهبری. (۱۳۸۰). اخلاق و معنویت در نگاه مقام معظم رهبری. تهران: انتشارات قدر ولایت.
۱۶. مقام معظم رهبری. (۱۳۸۸، ۱۵ مهر). بیانات در جمع مردم چالوس و نوشهر. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.
۱۷. مقام معظم رهبری. (۱۳۹۱، ۲۱ آذر). بیانات در دیدار جمعی از طلاب و روحانیون. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.
۱۸. مقام معظم رهبری. (۱۳۹۲، ۱۴ شهریور). بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.
۱۹. مقام معظم رهبری. (۱۳۹۴، ۲۵ اسفند). بیانات در دیدار اساتید و طلاب حوزه علمیه قم. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.
۲۰. مقام معظم رهبری. (۱۳۹۵، ۱۴ خرداد). بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی(ره). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.

۲۱. مقام معظم رهبری. (۱۳۹۵، ۲۰ اسفند). بیانات در دیدار اعضای شورای عالی حوزه‌های علمیه. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.
۲۲. مقام معظم رهبری. (۱۳۹۶، ۱۹ دی). بیانات در دیدار طلاب و فضلاء حوزه علمیه قم. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.
۲۳. مقام معظم رهبری. (۱۳۹۷، ۲۰ شهریور). بیانات در دیدار جمعی از طلاب و فضلاء حوزه علمیه تهران. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.
۲۴. مقام معظم رهبری. (۱۳۹۷). بیانیه گام دوم انقلاب. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای.
۲۵. میرچراغ‌خانی، ح. (۱۳۹۷). مؤلفه‌های حوزه‌ی علمیه‌ی انقلابی از دیدگاه امام خمینی رحمه‌الله و مقام معظم رهبری دام‌ظله. مجله علمی حوزه و انقلاب.
۲۶. موسوی، م. ر. (۱۳۹۸). نقش حوزه علمیه انقلابی در تحقق تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری. فصلنامه اندیشه اسلامی و انقلاب، ۱۲ (۳)، ۸۱-۱۰۲.
۲۷. موسوی‌لاری، س. ه. (۱۳۹۹). حوزه انقلابی و تمدن نوین اسلامی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۸. ناظری، م. (۱۳۹۹). شاخص‌های انقلابی بودن حوزه‌های علمیه. قم: انتشارات حوزوی.
۲۹. ناظمی اشنی، م. ح. (۱۳۹۸). تحلیل جامعه‌شناختی شاخص‌های حوزه علمیه انقلابی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و تطبیق آن با قرآن کریم. فصلنامه علوم اجتماعی و دینی.
۳۰. ناظمی، م. (۱۳۹۷). حوزه و انقلاب اسلامی: نقش و رسالت حوزه‌های علمیه پس از انقلاب. تهران: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۳۱. ضابط‌پورکاری، غ. (۱۳۹۶). نقش حوزه انقلابی در تمدن نوین اسلامی با تأکید بر اندیشه مقام معظم رهبری. فصلنامه سیاست‌پژوهی ایرانی، ۴ (۱۴)، ۱۸۵-۲۰۵.
۳۲. محمدی، زهرا، و همکاران. (۱۴۰۰) واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری. فصلنامه اندیشه‌های نوین اسلامی، ۸ (۳)، ۱۱۲-۱۴۰.